

NAGLASNO USAVRŠAVANJE HRVATSKOGA JEZIKA, II.

Stjepan Vukušić

Zapadni dijalekt – jedini novoštokavski potomak zapadne štokavštine

Rezultati današnje hrvatske dijalektologije na svoj način potvrđuju i našu normativnu akcentologiju, ponajviše glede same osnovice hrvatskoga književnojezičnog naglašavanja. U tome je smislu Josip Lisac već svojom prvom knjigom jednoga od najambicioznijih dosadašnjih dijalektoloških projekata, unaprijedivši hrvatsku dijalektologiju, neizravno pridonio i utočnjavanju jezgrene i proširene osnovice hrvatskoga nadodsječnog plana. Zato smo, razumljivo, s pozornošću usmjereni na sve što slijedi nakon dviju knjiga navedenog projekta: Hrvatska dijalektologija.¹

Ovaj rad pak razmatra potrebu veće konzistencije postavki o odnosima između hrvatske književnojezične norme i prave mjere njezinih izvora. A budući da se uz to pretpostavlja kako su standardološka shvaćanja sedamdesetih godina prošloga stoljeća svojim odjecima živa još i danas, pogled na njihove temelje u tom vremenu čini se neizbježivim. U međuvremenu se, naime, mnogo toga promijenilo, srećom nabolje.

Dijalekt kao ni drugi idiomi nije zbroj samo odsječaka, tj. slijeda i drugih odnosa fonema, slogova i morfema nego i vrste i slijeda nadodsječaka ili prozodema, dakle naglasaka. Ti pak bitno ovise o fonemskome, slogovnom i morfemskom ustroju odsječaka, pa su ishod i odsječnog plana jezičnog ustrojstva i autonomnog razvitka samoga naglasnog sustava. Ukratko: odsječni plan izvanjšćuje dijelom nadodsječni s tim da taj ima i svoje autonomne odredbe. A to, dalje, znači da nema dijalekta koji uza sve što pripada jezičnomu sustavu ne bi imao i svoj organski i originalni naglasni sustav i žive odnose među pozicijama toga sustava, dakle i svoju strukturu. Primjerice, ako postoji zapadni dijalekt kao poseban idiom, postoji i njegovo posebno naglašavanje kao cjelovit sustav. Ta se pojava općenito dosada previdala.

Definirajući genezu i raščlanjenost zapadnog dijalekta, Josip Lisac kaže:

„Novoštokavski ikavski dijalekt današnji je dijalekt hrvatskoga jezika koji je najvećom dijalekatnom jedinicom nastalom od nekadanjega zapadnoštokavskog narječja.“²

¹ Dosad su objavljene: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja, Zagreb, 2003., Čakavsko narječje, Zagreb, 2009. U proslovu prve knjige autor na str. 9. kaže „da na knjige o čakavskom i kajkavskom narječju neće trebati dugo čekati. Nakon toga planiramo objaviti cjelovito djelo u jednom svesku; tu će biti i uvodna poglavlja.“

² Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja, 2003., str. 60.

Činilo bi se da je tim navodom uglavnom jasno sve što se tiče osnove hrvatskoga književnojezičnog naglašavanja. To više što dva druga štokavska dijalekta – slavonski i istočnobosanski – kojima Hrvati govore (prvim u najvećoj, a drugim u dobroj mjeri) nisu novoštokavska, a istočnohercegovačko-krajiški, kojim govori i manji broj Hrvata, po podrijetlu je istočnoštokavske fizionomije. Tu dakako valja izdvojiti dubrovački poddijalekt, koji je zbog svojih naglasnih značajki sučiniteljem hrvatske naglasne norme, a tako dijelom i sjeverozapadne (i)jekavske govore istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta u kojima ima znatan broj naglasnih podudarnosti sa zapadnim dijalektom. Ili da se odnosi glede hrvatske naglasne osnove izreknu u drugačijem svjetlu: tri su novoštokavska dijalekta – zapadni, istočnohercegovačko-krajiški i šumadijsko-voždanski. Prvi od navedenih – zapadni – jedini je novoštokavski potomak zapadne štokavštine, a dva su ostala potomci istočne štokavštine.³ I ovdje treba istaknuti da je upravo zapadno novoštokavsko naglašavanje (s potrebnim oduzetcima i dodacima) kao akcentuacija zapadnog dijalekta i drugih hrvatskih idioma s istosmjernim naglasnim razvitkom postalo normiranjem iz žive osnove, usprkos stoljetnom nametanju druge osnove izvana i odozgo – da je zapadno novoštokavsko naglašavanje kao cjelovit sustav postalo uporabnom normom hrvatskoga jezika te, napokon, u naše vrijeme i njegovom propisanom normom. To je naglašavanje neusporediva gravitacijska snaga za sve hrvatske idiome, ali ta snaga nije dosad dovoljno ocijenjena i dostatno živo prihvaćena u širem jezikoslovnom krugu. U nas još ne postoji proširena i jasna jezična svijest o homogenizacijskoj, integrativnoj energiji zapadnoga novoštokavskog naglašavanja.

Ni sam autor navoda na 60. strani svoje knjige nije iz tog teksta ni iz činjenica koje su mu podlogom izvukao sve potrebne zaključke, pa u istoj knjizi na strani 55. piše:

„Naglasne značajke novoštokavskoga ikavskog dijalekta u mnogim su pojedinostima temelj norme hrvatskoga standardnog jezika.“

Ta je misao o mnogim pojedinostima nedostatno konzistentna s mišlju izrečenom na strani 60. Navod na strani 55. implicite sadrži neočekivanu tezu da je hrvatsko standardnojezično naglašavanje sve drugo što nisu mnoge pojedinosti preuzelo iz nekoga drugog izvora. Je li to apstraktno općenovoštokavsko naglašavanje, ili se ostaje pri neodbacivanju tradicije, ili je sustavni izvor u nekim drugim idiomima? O tome autor ne govori, a i ne treba govoriti u dijalektološkom djelu, ali ono što jest rekao zahtijeva sljedeće razmatranje.

Prvo, ne da se govoriti ni pisati nikakvim apstraktnim općenovoštokavskim sustavom. U konkretnom idiomu kakav je književni jezik sve je konkretno: svi leksemi i svi prozodemi do dubletnih tančina. Ako ne odbacimo dio propisane tradicije, koja

³ Između istočnohercegovačko-krajiškog i šumadijsko-voždanskog dijalekta ima određenih naglasnih razlika, ali ih uže povezuje njihovo istočnoštokavsko podrijetlo.

zapravo nije nikad ni zaživjela, a uz to ne želimo odbaciti ni zapadnonovoštokavske naglasne pozicije, onda će hrvatski jezik biti jezikom naglasnih dvostrukosti, bolje reći naglasnim križancem s nejasnim granicama između izvornog i preuzetoga.

I, napokon, koje naglašavanje može biti premcem zapadnomu novoštokavskom naglašavanju? Ono ima u sebi samome sve što je potrebno jezičnom sustavu i ne treba niotkud dopune. Ima svoj inventar, svoje opće norme i svoje polje općenovoštokavskih podudarnosti. Sve to ima kao i drugi novoštokavski idiomi, ali ima i svoje značajke koje ga individualiziraju na organskoj i standardnojezičnoj razini. I to drugo, razumije se, imaju i drugi novoštokavski idiomi.

U korist autoru čije smo tvrdnje naveli ide citat sa 60. strane, a onaj s 55. možda bi nas bio zadovoljio na početku sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća,⁴ a danas ne može jer već imamo i hrvatsku normativnu akcentologiju i propisanu naglasnu normu u svojim priručnicima.

Danas pouzdano znademo da je jedno, općenovoštokavsko naglašavanje tek apstrakcija izvedena iz dvaju konkretnih novoštokavskih naglašavanja: zapadnog i istočnog. Tu apstrakciju određuju tri značajke: četveronaglasni sustav, općerazdobljni propis (s obzirom na jedini, prvi, srednji i posljednji slog u naglasnici) i polje općenovoštokavskih naglasnih podudarnosti (primjerice *národ*, *kùća*, *právdá*). Te tri značajke nisu dostatne za cjelovit, konkretni naglasni sustav. Za nj su potrebne i sve leksičke, tipološke i paradigmatičke norme. Ali se baš po tim trima posljednjim značajkama uvelike razlikuju zapadno i istočno novoštokavsko naglašavanje. To ih čini dvama sustavima. A u sustavu se sve pozicije od naglasna pojedinačne riječi određene naglasne jedinice preko skupova jedinica i podtipova do samih tipova – sve se te pozicije drže na okupu zahvaljujući svojim strukturnim odnosima u svojoj cjelini. Zato će sljedeće oprimjerivanje biti razumljivo samo u tom svjetlu. Kaže li se, primjerice, *ispèci* - *ispèkla* - *ispèkāvši* ili *plètemo*, *čitāmo*, onda takvi naglasni likovi po snazi samog sustava prizivaju i sve druge naglasne pozicije zapadnonovoštokavskoga sustava, kao što su *poslānīk* - *poslanīka*; *svadbārīna*; GA *mēne*, *tēbe*, *sēbe*, *njēga*; G *dvājū*, *trīju*, DLI *dvāma*, *trīma* itd. kako je u zapadnonovoštokavskom sustavu. A kaže li se, npr., *ispèci* - *ispèkla* - *ispèkāvši* ili *pletēmo*, *čitāmo*, onda takvi likovi prizivaju i *pòslānīk*; *svādbarīna*; GA *mēne*, *tēbe*, *sēbe*, *njēga*; G *dvājū*, *trījū*, DLI *dvāma*, *trīma* i tako sve drugo što je u istočnonovoštokavskome sustavu.

Svaki sustav ima sve pozicije do dubletnih tančina, ali samih dubleta nema između dva sustava, nego u svakome od njih. Zato se bilo koja naglasna zamjena bilo koje naglasne jedinice iz zbroja razlika doživljava u sretnom slučaju kao stilem, a u svim drugim slučajevima kao pogrješka.

⁴ Vidi: Babić, Stjepan: Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika, *Jezik*, god. 18., br. 5., Zagreb, 1970. – 71., str. 129. – 137.; Brozović, Dalibor: Standardni jezik, Zagreb, 1970., str. 36. – 40.

Sve izloženo upućuje na zaključak kako bi i u navedenom djelu Josipa Lisca valjalo dovesti u sklad razmatrane navode. To bi samo pojačalo konzistentnost toga vrijednog djela. Sretna je okolnost što, po riječima samog autora, tek slijedi jedno-sveščana cjelina Hrvatske dijalektologije.

Prilagodba i prijenos naglasaka

Veći broj oblika u osnovici hrvatskoga književnojezičnog naglašavanja i u njemu samome ima dvostrukosti, pa i trostrukosti.

U ovom se članku razmatraju tri naglasno različita lika genitiva množine imenica muškog roda od tri do devet slogova u nominativu jednine sa završetkom -(a)c ili -(a)k i dugouzlaznim naglaskom pred tim dočetakom, kao i imenica srednjeg roda s jednakim brojem slogova⁵ i s dugouzlaznim naglaskom pred dočetakom -stvo ili -štvo u nominativu jednine.

Takve su imenice npr.: bjegúnac, izuzétak, kamenorézac, vegetarijánac, Južnoamerikánac, poluintelektuálac, pseudointelektuálac; iskústvo, izdavaštvo, veleposlánstvo, vegetarijánstvo, opozicionárstvo, poluintelektuálstvo, pseudointelektuálstvo.

Velik je broj takvih imenica, pa je znatna i potreba da se razumije njihovo naglasno ponašanje. Sve one imaju trojak naglasak u genitivu množine: neprenesen (bjegúnācā, iskústāvā), prenesen (bjègūnācā, iskústāvā) i prilagođen (bjegúnācā, iskústāvā). Kako se vidi iz primjera takve imenice imaju iste prozodeme u tri ili četiri posljednja sloga. Ako ta četiri posljednja sloga predočimo četirima samoglasnicima a, dobit ćemo uzorak: aāāā, āāāā, aāāā. Broj slogova pred tim uzorkom nema utjecaja na sam naglasni uzorak. Prvi je od triju naglasnih likova genitiva množine ono mjesto s kojega se silina tijekom novoštokavizacije prethodnoga dvonaglasnog sustava najkasnije prenosi na prethodni slog. U tom slučaju novoštokavizacija nije dovršena u brojnim govorima zapadnog dijalekta. Ali, ima govora u tome dijalektu u kojima je prenošenje izvršeno. Na taj su način ostvareni likovi: bjègūnācā, iskústāvā i tako u svih dotičnih imenica po navedenom uzorku. Većina novoštokavskih govora zapadnog dijalekta ima u Hrvatskoj neprenesen naglasak: bjegúnācā, iskústāvā, a znatno manji broj prilagođen: bjegúnācā, iskústāvā.

U vrijeme kad hrvatski književni jezik traži usklađivanje svoje naglasne norme s općerazdiobnim propisom, a istodobno izbjegava preinake, posebno neistoslogovne, začudno se brzo proširio prilagođeni naglasak: bjegúnācā, iskústāvā, Bosánācā, Dalmatínācā i tomu slično, sve po navedenom uzorku. To znači da prilagodba, tj. zamjena silaznih naglasaka na srednjim slogovima istodužinskima uzlazna tona u novije vrijeme postaje istodobno snagom novoštokavizacije i rasterećivanja sustava.

⁵ U cjelini hrvatskoga rječničkoga blaga možda bi se našlo takvih riječi i s većim brojem slogova.

Prilagodбом su tako nadmašeni i naglasna silaznost srednjeg sloga i širenje neistoslogovnih preinaka. A svim je hrvatskim nenovoštokavcima takvo rješenje utoliko bliže što je sačuvano barem staro mjesto naglasaka. Posrijedi je, dakle, naglasni razvoj u promijenjenim prilikama kad više nije jedina snaga novoštokavizacije prenošenje naglasaka. To vrijedi ne samo za genitiv množine dotičnih imenica nego i riječi koje sad ulaze u rječnik hrvatskoga književnog jezika iz nenovoštokavskih idioma i drugih jezika.

Kako su se ti unutarjezični procesi odrazili u uporabnoj i propisanoj normi?

Što se tiče uporabne norme, govornici hrvatskoga književnog jezika koji su u svome početnom jeziku imali neprenesen naglasak ili već prilagođen dugouzlazni, ostvarivali su u većini upravo takve naglaske: bjegúnācā, iskústāvā (najčešće) i bjegúnācā, iskústāvā (rijetko). Oni pak koji su u svome polaznom jeziku već imali preneseni naglasak, tako su ga i ostvarivali: bjègúnācā, iskústāvā. A takav je naglasak bio i jedini u propisanoj normi, potpomognut i činjenicom da je tako bilo i u Daničića.

Prilagođeni naglasak pojavio se prvi put 1976. na stranicama Jezika.⁶ Tu su zapisani kao zapadnonovoštokavski sljedeći naglasni likovi: dobítākā i dobítākā, Dalmatínācā i Dalmatínācā, parlamentārācā i parlamentārācā. Tad je samo jedan govornik bio izvorom podataka za prilagođeni naglasak. U Jeziku, br. 3., 1993. piše kako se prilagođeni lik „može (...) čuti u Stinici kod Senja, na području Županje i na jugu i jugozapadu Istre“.⁷ Zatim se u istome članku navodi kako je od devetnaest govornika gotovo polovica ostvarila u G mn. prilagođeni naglasak u primjerima: počétākā, Dalmatínācā, parlamentārācā, sveučilištārācā, iskústāvā, prijatéljstāvā, povjereníštāvā.

Tako u Jeziku, a priručnici donose:

Hrvatska gramatika (skupina autora) bilježi:

„brežúljak - brèžúljákā, Dalmatínac - Dalmatínācā, odbítak - òdbítākā, dobítak - dòbítākā (...) Te imenice obično mogu zadržati isti naglasak i u G mn., dakle brežúljákā, Dalmatínācā, dobítākā (...)“.⁸

Tu se još ne može govoriti o ravnopravnoj dvostrukosti prilagođenoga naglasnog lika.

Rječnik skupine autora Hrvatskoga jezičnog savjetnika prvi bilježi dvostruke likove s prilagođenim naglaskom na prvome mjestu: „Abesínac, -nca, V Ābesīnče, I Abesíncem, mn. N Abesínci, G Abesínācā i Abèsīnācā ...“⁹

⁶ Vukušić, Stjepan: Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na ø, Jezik 3. – 4., Zagreb, str. 112. – 113.

⁷ Vukušić, Stjepan, O silaznom naglašavanju nepočetnog sloga, str. 78.

⁸ Zagreb, 1995., str. 115.

⁹ Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 1999.

Rječnik hrvatskoga jezika (glavni urednik Jure Šonje) ima: „izdátak m G izdátka, mn izdátci, G izdātākā, izdātākā“¹⁰. I tu je prilagođeni naglasak već nedvojbena dvostrukost, ali je u drugom obliku i na drugom mjestu.

U knjizi prvoj Velike hrvatske gramatike Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika na str. 332. piše: „blizánac - blizánanācā / blizanānācā, boljítak – boljítākā / bòljítākā“ i tako još desetak imenica, sve pod naslovom „Genitiv množine“.¹¹

U godini izlaska tih dviju knjiga, a na temelju jednomjesečnog osluškivanja Hrvatskoga radija moglo se zaključiti da je već u osamdeset posto naših spikera zastupljen prilagođeni naglasak, primjerice: vatrogásācā, policájācā, Dalmatínācā. Izvjestitelji s terena uglavnom ostvaruju neprenesen naglasak: vatrogāsācā, policājācā, Dalmatínācā. Takav nepreneseni i neprilagođeni naglasak pripada razgovornom jeziku.

Na temelju svega izloženog može se zaključiti kako više nije jedini operator novoštokavizacije prenošenje naglasaka nego je to i prilagodba ili adaptacija – zamjena nepočetnih silaznih naglasaka istodužinskim uzlaznima.

Sažetak

Stjepan Vukušić, sveučilišni profesor u miru, Pula

UDK 801.612, izvorni znanstveni rad

primljen 23. studenoga 2010., prihvaćen za tisak 25. veljače 2011.

Standardisation de l'accentuation croate

Dans la présente contibution l' auteur établit quelques thèses: premièrement, qu' existent les deux accentuations nouveauštokavienne -occidentale et orientale; secondement, que ces deux accentuations ont comun inventaire et identiques règles de la distribution, mais ces deux accentuations se différencient selon les règles lexicologique, paradigmaticques et typologiques; troisièmement, les doubles n' existent pas parmi ces deux accentuations, mais dans une ou l' autre; en quatrieme lieu, l' échange d' accent parmi les deux accentuations n' est pas possible, car chaque tel échange dans le meilleur des cas est le stylèm ou, le plus souvent, la faute. Dans deuxième part de cet article l' auteur traite l' adaptation d' accent dans la langue croate littéraire, c' est-a dire l' échange de l' intonation descendante de la syllabe médiale avec l' intonation accendante de la longueur égale.

¹⁰ Zagreb, 2000.

¹¹ Autori: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Ivo Škarić, Stjepko Težak, 2007.